

nın nahiv konusunda yazdığı kitapların en önemlisi sayılmaktadır. Müellif eserini her birine "had" (tarif) adını verdiği kırk altı bölüme ayırmış ve her bölümde Arapça'nın çeşitli meselelerini ele almıştır (Tüccar, s. 52-53). Daha sonra gelen bazı dil âlimleri nahve dair teliflerinde bu eseri örnek almışlar, hatta Ebû'l-Hasan er-Rummânî gibi bazı müellifler eserlerine aynı adı vermişlerdir. 7. *Hurâfû'l-mu'cem*. Ferrâ'nın hayatını anlatan kaynaklarda böyle bir eserinden söz edilmemekle beraber İbn Reşîk el-Kayrevânî kafiye bahsederken bu eserden iktibasa bulunmuştur (el-*Umde*, I, 100). 8. *İhtilâfû ehli'l-Kûfe ve'l-Basra ve's-Şâm fi'l-Meşâhif* (İbnü'n-Nedîm, s. 36).

Ferrâ'nın kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Âletü'l-kütâb* (*Âletü'l-katib* veya *Âlatü'l-katib*), el-*Cem' ve't-teşniye fi'l-Kur'an*, el-*Ebniye*, el-*Emâlî*, Fa'ale ve ef'ale, *Garibü'l-hadîs*, el-*Kâfi fi'n-naḥv*, *Luḡatü'l-kabâ'il*, *Luḡatü'l-Kur'an*, el-*Meşâdir fi'l-Kur'an*, *Kitâbü Mülâzım*, *Müşkilü'l-luḡa*, en-*Nevâdir*, en-*Nüdbe*, et-*Tasrîf*, el-*Vakf ve'l-ibtidâ*, el-*Vâv*, *Yâfi'* ve *yefe'a*. Bazı kaynaklarda ve yeni araştırmalarda el-*Fâḥir fi'l-emşâl* adlı eser Ferrâ'ya nisbet edilmişse de bunun, Ferrâ'nın talebelerinden ve râvilerinden Seleme b. Âsım'ın oğlu Ebû Tâlib el-Mufaddal'a ait olduğu tesbit edilmiştir.

Ferrâ hakkında yapılan belli başlı çalışmalar şunlardır: Ahmed Mekki el-Ensârî, *Ebû Zekerîyyâ el-Ferrâ ve mezhebühü fi'n-naḥv ve'l-luḡa* (Kahire 1964); Abdülhamîd Muhammed Abdülkerîm es-Subhî, el-*Lehecâtü'l-'Arabiyye fi Me'âni'l-Kur'an li'l-Ferrâ* (bk. bibl.); Zülfikar Tüccar, *al-Farrâ*, *Hayatı, Eserleri ve Arap Dili ve Edebiyatındaki Mevkii* (doktora tezi, bk. bibl.); Ahmed Alemüddin el-Cündî, *Fi'l-Kur'an ve'l-'Arabiyye min tûrâşin luḡaviyyin mefkûd* (Mekke 1410).

BİBLİYOGRAFYA:

Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an* (nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî — M. Ali en-Neccâr), Kahire 1955, I, 1; a.mlf., *el-Müzekker ve'l-mu'enneş* (nşr. Ramazan Abdütevâb), Kahire 1975, nâşirin mukaddimesi; Ebû Ubeyd Kâsim b. Selâm, *Garibü'l-hadîs* (nşr. Muhammed Abdülmuîd Han), Haydarâbâd 1967, I, 8; II, 86; III, 44; IV, 93 vd.; Zeccâcî, *Mecâlisü'l-'ulemâ*, Küveyt 1962, s. 102, 212, 251-252, 258-259, 269-270; Sirâfî, *Aḥbârü'n-naḥviyyin ve'l-Başriyyin* (nşr. F. Krenkow), Beyrut 1936, s. 34; *Tehzîbü'l-luḡa*, I, 18, 26; VII, 631; Ebû Bekir ez-Zübeydî,

Ṭabakâtü'n-naḥviyyîne'l-luḡaviyyîn (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl), Kahire 1952, s. 71, 131-132, 143-146, 150 vd., 213, 234; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Flügel), s. 34, 35, 36, 46, 47, 51, 66-72; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde*, Kahire 1325, I, 100; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XII, 196; XIV, 149-155; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), IV, 352; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elîbâ'* (nşr. İbrâhîm es-Sâmerrâî), Bağdâd 1959, s. 97-103; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 358; II, 440, 479; III, 389; a.mlf., *Mu'cemü'l-üdeba'*, V, 109, 113; XIII, 9-10, 192; XVI, 123; XX, 9-14; İbnü'l-Kiftî, *İnbâḥü'r-ruvât*, I, 69, 151; II, 36, 37, 40, 56, 57, 81, 257, 270, 273, 314, 351; III, 12, 56-57; IV, 1, 7-23; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 325; V, 225-229; Ebû'l-Fidâ, *el-Muḥtaşar* (nşr. Yo. Yac Reiske v.dğr.), Hafniae 1789, I, 37, 111; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, II, 38-41; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 261; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, II, 371; Süyûtî, *Buḡyetü'l-vu'ât*, Kahire 1326, s. 173, 411; a.mlf., *el-Müzahir*, I, 96; II, 95; a.mlf., *Tuḥfetü'l-erîb*, Feyzulah Efendi Ktp., nr. 1414, vr. 194; Dâvûdî, *Ṭabakâtü'l-müfessirin*, II, 367; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, I, 144; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Ḥizânetü'l-edeb*, I, 8, 516; II, 99, 259; III, 195; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1577, 1980; *İzâhu'l-meknûn*, I, 5; II, 325; *Hediyetü'l-'ârîftin*, II, 514; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, IV, 235-236; Yağmurî, *Nûrü'l-kabes* (nşr. R. Sellheim), Wiesbaden 1964, s. 95, 301; Abdülazîz el-Meymenî, *İkldü'l-Ḥizâne*, Lahor 1927, s. 105; Brockelmann, *GAL*, II, 200; *Suppl.*, I, 178-179; Sezgin, *GAS*, II, 87; VII, 343-344; VIII, 108, 116, 117, 123-125, 271; a.mlf., *Buhârî'nin Kaynakları*, İstanbul 1956, s. 157; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, Kahire 1968, s. 192-223; Ahmet Bulut, *Arap Dil ve Edebiyatında Emsâl* (doktora tezi, 1984), İSAM Ktp., NMÇ, nr. 1321, s. 27, nr. 38; Abdülhamîd Muhammed Abdülkerîm es-Subhî, *el-Lehecâtü'l-'Arabiyye fi Me'âni'l-Kur'an li'l-Ferrâ*, Kahire 1406/1986; Zülfikar Tüccar, *al-Farrâ*, *Hayatı, Eserleri ve Arap Dili ve Edebiyatındaki Mevkii* (doktora tezi, 1987), İSAM Ktp., NMÇ, nr. 1378; Ahmed Alemüddin el-Cündî, *Fi'l-Kur'an ve'l-'Arabiyye min tûrâşin luḡaviyyin mefkûd li-Ebî Zekerîyyâ el-Ferrâ*, Mekke 1410; a.mlf., "Tûrâşin mefkûdün ma'a kitâbeyni mefkûdeyni li'l-Ferrâ", *ME*, LII/5 (1980), s. 912-934; Edmund Becks, "Studen zur Geschichte der kufischen Koranlesung in den beiden ersten Jahrhunderten. I", *Orientalia*, XVII, Roma 1948, s. 326-355; a.mlf., "Die Zuverlässigkeit der Überlieferung von aussier 'uṭmanschen Varianten bei al-Farrâ", *a.e.*, XXIII (1954), s. 412-435; a.mlf., "Die b. Mas'ûdvarianten bei al-Farrâ", *I*, *a.e.*, XXV (1956), s. 353-383; a.mlf., "Die b. Mas'ûdvarianten bei al-Farrâ", *II*, *a.e.*, XXVIII (1959), s. 186-205, 230-256; H. Ritter, *Philologia*, XIII, 240 (*Oriens*, II, 1949); Nihad M. Çetin, "Arapça'da Kelimelerin Müzekkerlik ve Müenneslik Keyfiyetine Dair Mütakal Eserler", *ŞM*, I (1956), s. 90-91; R. Blachère, "al-Farrâ", *EI*² (İng.), III, 806-808.

ZÜLFİKAR TÜCCAR

FERRÂ el-BEĞAVÎ

(bk. BEĞAVÎ, Ferrâ).

FERRÂŞ

(الفراش)

Halife ve sultanların yatak ve halılarını seren, çadırlarını kuran kişi;

camî, medrese gibi vakıf eserlerinin temizlik işleriyle uğraşan görevli.

Sözlükte "bir şeyi yaymak, döşemek" anlamına gelen Arapça *ferş* (*fırâş*) masdarından türetilmiş bir kelimedir. Abbâsîler, Gazneliler, Selçuklular ve Memlûkler gibi İslâm devletlerinde bu görevi yapanlar *ferrâşun* (*ferrâşân*) şeklinde anılmaktaydı. Osmanlılar'da ise *ferrâş* kelimesi, saray hizmetlisi dışında çeşitli vakıf eserlerin temizliğiyle ilgilenen görevliler için kullanılmıştır. Kutsal yerlerde (Mekke, Medine) temizleyicilik yapmayı övünç vesilesi sayanlara da *ferrâşun* adı verilir.

Saraylarda *ferrâşların* toplandığı yere "ferrâşhâne", yatak ve yaygıların bulunduğu odaya ise "hizânetü'l-ferş" veya "fırâşhâne" denilirdi. Ferrâşların başında "ferrâşbaşı" veya "mihter-i ferrâşân" denilen görevli bulunurdu. Mihter-i ferrâşânın emrinde "fırâşî" adı verilen çok sayıda gulâm çalışırdı; bunlar çadırları kurmak ve sökmekle görevliydi. Halife Muktedir-Billâh devrinde (908-932) dârülhilâfede sekiz yüz ferrâşın görev yaptığı belirtilmektedir (Sâbî, s. 8).

Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme*'sinde bu görevliyle ilgili birtakım bilgiler bulunmaktadır. Buna göre *ferrâş* olacak kişilerin hangi şehirden ve hangi mezhepten olduğu araştırılmalı, Kum, Sâve ve Reyîliler'le Şiîler kesinlikle bu göreve getirilmemelidir. Bu bilgiler, ferrâşın sarayda sultana yakın bir görevli olduğunu işaret eder. Kaynaklardan bazı Ermeniler'in de ferrâş olarak istihdam edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Sultan Alparslan'ı yaralayan ve ölümüne sebep olan, Yûsuf el-Hârizmî'yi öldüren mihter-i ferrâşân bir Ermeni idi (Râvendî, I, 119; *Aḥbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 54). İlhanlılar zamanında ferrâşlar vilâyet gelirlerinden bahşış alırlardı. Safevîler'de de ferrâşbaşı adlı bir görevli bulunuyor, şahın köşkünün hizmetini yapmanın yanında sarayda kullanılan aydınlatma cihazlarının saklandığı "meş'alhâne" adı verilen odanın da baş sorumlusu olarak vazife yapıyordu.

Osmanlılar'da ise *ferrâş* kelimesi cami, medrese, mektep, han, hamam, kervansaray vb. vakıf eserlerin temizliğiyle

ilgilenen, halı, kilim ve hasır gibi mefruşatını serip toplayan hizmetlileri belirten bir anlam kazanmıştır. Özellikle büyük ve orta derecedeki vakıfların vakfiyelerinde, XV. yüzyıldan itibaren bu görevi yerine getirmek üzere "ferâşet ci-heti" denilen hizmetli birimi için bir tahsisat ayrıldığı görülmektedir. Fâtih Külliyesi'nde cami personeli arasında ferrâşa rastlanmamakta, ancak bu görevi altı kayyimin yerine getirdiği tahmin edilmektedir. Bununla birlikte Sahn-ı Semân'ın her birinde 2 akçe yevmiyeli birer ferrâşın bulunduğu, ayrıca Fâtih'in türbesinde iki, dârüşşifâda bir ferrâşın görev yaptığı belirtilmektedir (Barkan, *İFM*, XXIII/1-2, s. 312-318). Bundan yüz yıl sonrasına ait Süleymaniye Külliyesi'nde ise camide her biri günde 4 akçe alan dört, cami avlusu, hamam ve diğer bağlı birimlerde yedi, tabhânede iki olmak üzere günde 3'er akçe alan on üç ferrâş görev yapmaktaydı (Barkan, *VD*, IX [1971], s. 134-135). XVI. yüzyılda büyük külliyelerin dışında orta büyüklükteki birçok vakıfta da ferrâşların yer aldığı *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'nden tesbit edilmektedir (meselâ, nr. 349, 362, 1199). Burada ferrâşın cami, helâ ve diğer bağlı alanlarda temizlik işine baktığı, vakıf personeli arasında yer alan müezzin, bevâb ve özellikle kayyimlerle aralarında belirli bir iş bölümünün bulunduğu anlaşılmaktadır.

Vakıflardaki ferrâşlık görevi aşağıya receden bir hizmet sayıldığı halde Mekte'de Harem-i şerif'in ve Medine'de Ravza-i Mutahhara'nın süpürülmesi büyük bir şeref sayıldığından sembolik olarak hânedan mensupları ve ileri gelen bazı kişiler, "ferâşet-i şerife" diye anılan bu görevden belirli bir pay (nisf, rub' hisse) almışlar ve bunu mânevî bir huzur ve hayır vesilesi saymışlardır. Buralardaki ferâşet-i şerife, esmâ-i hüsnâdan kina-ye doksan dokuz hisse olarak sayılıp her hisse de 16 kırat itibar edilmişti. Bunun 48 kıratına padişahlar, 24 kıratına vâlide sultanlar sahip olurlar, kalan kısmı ise muteber kimselere dağıtılır, bütün bunlar beratla tevcih edilirdi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde müzehhep fermanlar tasnifinde altınla bezenmiş çok sayıda ferâşet-i şerife beratı bulunmaktadır. Burada ayrıca "ferâşet-i şerife defteri" adı altında kayıtlı olan defterlerde padişah, vezirler, şerifler, ulemâ, defterdarlar vb. kimselerden ferâşet-i şerife sahibi olanların isimleri ve hisseleri ayrı ayrı belirtilmiştir (Atalar, s. 233-234). Bu

sembolik taksimatın dışında kutsal yerlerde fiilen ferrâşlık görevini yerine getirmek için ferrâş ağalar tayin edilir, bunların ücretleri genellikle Mısır eyaletinden karşılanırdı. Meselâ 1586'da Mısır beylerbeyi ve defterdarına gönderilen bir hükümde Kâbe haremindeki nâibül-harem, hazine-nâdar ve on kadar ferrâş ağasının aidatlarının Mısır bütçesinden verilmesi istenmiştir (BA, *MD*, nr. 60, s. 124, hk. nr. 299). Ayrıca yeniçeri teşkilâtı arasında da ferrâşlık görevinin bulunduğu bilinmektedir. Ferrâşlık Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam ettiği gibi Cumhuriyet döneminde Diyanet İşleri teşkilâtında da yakın zamanlara kadar yerini korumuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

- R. Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, Leiden 1881, II, 253; *Ferheng-i Fârsî*, II, 2502; TSMA, D, nr. 814, 1027, 1059; BA, *MD*, nr. 60, s. 124, hk. 299; BA, *Cevdet-Saray*, nr. 8144; BA, *İrade-Dahiliye*, nr. 2934, 4726; BA, *Cevdet-Nâfia*, nr. 1641; Sâbî, *Rusûmü dâri'l-hilâfe*, s. 8, 24; Muhammed b. Hüseyin el-Beyhâkî, *Târîh* (nşr. Halîl Hatîb Rehber), Tahrân 1368, I, 11, 197-198; Nizâmülmülûk, *Siyâsetnâme*, s. 172; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), I, 119; *Ahbarü'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 54; Bûndârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 46; Ak-sarâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, s. 289; Makrîzî, *el-Hüta*, I, 416; *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* 953 (1546), tür.yer.; Lutfî, *Târîh*, IX, 45-460; *Hicaz Sâlnâmesi*, Ferâşet ve Ferrâşlar bölümü; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 180, 205, 262, 270, 274, 439, 453, 492; Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri, Salgurlular*, Ankara 1975, s. 127; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, İstanbul 1981, s. 230; Mehmet Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, Ankara 1983, II, 28, 37; Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Ankara 1991, s. 233-234; Ömer Lütfi Barkan, "Fâtih Cami ve İmareti Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına Âit Muhasebe Bilançoları", *İFM*, XXIII/1-2 (1963), s. 312-318; a.mlf., "Süleymaniye Cami ve İmareti Tesislerine Âit Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993/994 (1585/1586)", *VD*, IX (1971), s. 134-135; "Ferâşet-i Şerife", *TA*, XVI, 246; Dihhudâ, *Luğat-nâme*, XXI, 103-104; "Ferrâş", *DMF*, II, 1852.

TAHSİN YAZICI — MEHMET İPŞİRLİ

FERRUHÂBÂD

(فَرُّهَابَاد)

Hindistan'ın
Utar Pradeş eyaletinde bölge
ve eskiden bu bölgenin
merkezi olan şehir.

Ganj ve Yamuna (Cemna) nehirleri arasında yer alır. Pakistan'ın kurulması (1947) ve Kuzey Hindistan müslümanlarının bu ülkeye doğru göç etmesi üzerine daha önce çoğunlukta olan İslâm nüfusu bu-

gün azınlık durumuna düşmüştür. Bölge çok eski bir tarihe sahipse de Ferruhâbâd şehri yeni olup 1714 yılında Bâbürlüler'e bağlı Bangaş nevvâblarının birincisi Muhammed Han Karlânî tarafından kurulmuştur. Aslında Afganlı bir maceraperest olan Muhammed Han etrafına topladığı 12.000 kişilik bir ordu ile, o sıralarda Delhi tahtını ele geçirmeye çalışan I. Bahadır Şah'ın üçüncü oğlu Ferruhsiyer'e yardım etmiş ve Agra'nın 14 km. doğusunda Samûrgarh denilen yerde Cihandar Şah'a karşı yapılan meydan savaşını kazanmasına (1713) vesile olarak onun güvenilir adamları arasına girmiştir. Bu savaşın hemen arkasından Muhammed Han'ın kayınpederi Kasım Han Bangaş'ın yerli Racpûtlar'la meydana gelen bir çatışma sırasında öldürülmesi üzerine hükümdar diyet olarak kızına (Muhammed Han'ın karısı) beş köy vermiş, ayrıca bu ailenin hizmetlerine karşılık Kasım Han Bangaş'ın hâtırasına bir şehir kurulmasını emretmiştir. Ferruhâbâd böylece kurulmuş, ancak adını Kasım Han'dan değil devrin hükümdarı Ferruhsiyer'den almıştır.

Ferruhâbâd bölgesi hakkında bilgi veren ve Sankîsâ gibi bazı eski yerleşim merkezlerini anlatan ilk kişi Çinli gezgin Hiuen Tsiang'dır. VII. yüzyılda Harşa Verdana İmparatorluğu'nun başşehri olan tarihî yerleşim merkezi Kannevc 1018'de Gazneli Mahmud tarafından yağmalanmış, 1193 yılında da Gurlu sultanlarından Şehâbeddin (Muizzüddin) Muhammed tarafından ele geçirilmişti. Burası, Delhi Sultanlığı'nın Tuğluklular'dan Seyyidler'e geçmesi sırasında bir ara son Tuğluklu hükümdarı Nâsirüddin Mahmud'un sığındığı yer oldu. Ferruhâbâd'ın tarihi şehrin kurucusu Muhammed Han Karlânî ile başlar. Bir süre Allahâbâd'ın, bir süre de Melvâ'nın valiliğini yapan Muhammed Han bölgeyi Ferruhsiyer adına özerk bir devlet olarak yönetti. Şehir onun zamanında gelişerek mâmur bir hal aldı ve bir darphâne kurulup bazı Bâbürlü paraları burada basıldı. 1743 yılında Muhammed Han'ın ölümüyle yerine büyük oğlu Kâim Han geçti. Kâim Han'ın Rohillalar'la giriştiği bir çatışmada ölmesi üzerine Ferruhâbâd Nevvâblığı bağımsızlığını kaybetti (1749) ve Avad Devleti'ne katıldı. Ancak ertesi yıl Kâim Han'ın küçük kardeşi Ahmed Han Ferruhâbâd şehrini ele geçirdi ve o tarihten sonra şehir kurtarcısına izâfetle Ahmednagar adıyla da anılmaya başlandı. 1756'dan itibaren burada basılan II. Âlemgir, III.